

İSTANBUL GAZHANELERİ

MEHMET MAZAK*

Gaz kelimesi Latince kökenli “chaos”, Yunanca ise “khaos” kelimesinden gelmektedir. Ancak bu kelimeyi herkesin anladığı “gaz” manasında ilk defa Flemenk Jan Baptista van Helmont (d. 1577-ö. 1644) kullanmıştır. Gaz, başlangıçta ısınmadan çok aydınlanma için kullanılmaktaydı. Bu yüzden ona çeşitli Avrupa dillerinde “aydınlanma gazı” anlamına gelen isimler verilmiştir: Mesela İngilizcede “şehir gazı” manasında “town gas”; Fransızcada yine aynı anlamda “gaz de ville”; Almancada da “Leuchtgas” kelimeleri kullanılmaktadır.

Osmanlı Devleti, transfer ettiği bu yeniliğin ismini de aynen tercüme ederek almıştır. Türkçede de gaz kelimesi kullanılarak, gazla yapılan aydınlatma için “gazla tenvir” terimi kullanılmıştır. Gaz üretim mahallerine ise “gazhane” veya “gaz fabrikası” adı verilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra gaz kelimesi “havagazı” şeklinde Osmanlı literatürüne girmiştir. Avrupa’da şehirlerin gaz ile aydınlatılmasından bir süre sonra İstanbul’da da gaz kullanımına başlanmış ve gazhaneler kurulmuştur.

Gaz kullanımı İstanbul’un gündelik hayatına 1850’lere doğru girmiş, Dolmabahçe Sarayı ile birlikte, Dolmabahçe Gazhanesi’nin inşasıyla yaygınlaşmaya başlamış ve yeni gazhanelerin kurulmasıyla da gelişmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi

Yaklaşık 110.000 m²lik gayet geniş bir arazi üzerine kurulmuş olan Dolmabahçe Sarayı, ana mekân haricinde Cami, Harem ve Veliaht daireleri, Mabeyin, Tiyatro, İstabl-ı Âmire yani Has Ahır, Serasker Dairesi, mutfaklar ve Hazine-i Hassa ile mefruşat dairelerinden meydana geliyordu. Bu da neredeyse kendi kendine yeten küçük bir şehir demektir. Padişahın yaz kış oturması planlanan bu devasa boyutlardaki sarayın aydınlatılması ve ısıtılması gerekiyordu. Sorunun çözümü için sarayın inşaatıyla birlikte, sarayın yapıldığı yerin hemen arkasında Nişantaşı’na doğru uzanan vadinin ağzına ve has ahırlarının bitişiğine bir havagazı fabrikası Hazine-i Hassa-i Hümayun tarafından inşa ettirildi. Saraya yakın olduğu için de Dolmabahçe Gazhanesi adıyla tanındı.

Dolmabahçe Gazhanesi’nin inşası sarayla birlikte 1855 yılında tamamlandı ve sarayın aydınlatılması için gerekli havagazı, Osmanlı Devleti sınırları içinde ilk defa burada üretildi. Dolmabahçe Gazhanesi, Hazine-i Hassa’ya bağlı olarak idare ediliyordu. Yapılan ilk üretim denemeleri olumlu netice verdi ve hatta üç yıl içinde üretim fazlası sağlandı. Kırım Savaşı’nın sona ermesi ve Paris Antlaşması’nın imzalanmasının hemen akabinde üç yıl önce tamamlanmış olan saray ve müstemilatı, 10 Haziran 1856 tarihinde resmî bir törenle kullanıma açıldı. Ancak sarayın açılmasından bir süre önce yeni kurulan Şehremaneti, Dolmabahçe Gazhanesi’nden şehrin aydınlatılması için girişimde bulundu Beyoğlu ile sair mahallerin aydınlatılmasına dair irade-i seniyye çıkınca, gazhane idaresi Tophane’ye bağlandı. İdaresi, İmalat Reisi Ferik Halil Paşa’ya havale edildi; Ali Efendi, Gazhane Müdürü tayin edildi. 1856 yılında Beyoğlu bölgesine havagazı verilmeye başlandı. Havagazı ile İstanbul’da ilk defa cadde-sokak aydınlatması İstiklal Caddesi’nin (Cadde-i Kebir) aydınlatılmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Önce Taksim’den Galatasaray’a, ikinci aşama olarak da Galatasaray’dan Tünel Meydanı’na oradan da Yüksek Kaldırım güzergâhı ile Karaköy’e kadar, caddenin tek tarafındaki kaldırımlara 80 adım aralıklarla sıralanan direklerle lambalar yerleştirildi ve Dolmabahçe Gazhanesi’nden çekilen şebeke boru hatları ile temin edilen gaz vasıtasıyla da cadde aydınlatıldı. İstiklal Caddesi’nin havagazıyla aydınlatılmasının ardından, Pera’nın varlıklı ailelerinin konutlarına havagazı dağıtımına başlanmıştır. Pera’da başlayan bu aydınlanma imkânı bir müddet sonra Galata Kulesi’nin etrafının da aydınlatılması için genişletildi.

1859 yılında Galata ve Tophane civarları da aydınlatıldı. 1861 yılında Tophane-i Âmire güzergâhından Talimhane ve Saraçhane’ye de havagazı ulaştırıldı. 1864 yılına gelindiğinde gazhaneden çekilen bir boru hattı Maçka Silahhanesi önünden Teşvikiye ve Nişantaşı’na kadar getirilmiştir. Bugün Askerî Müze olarak kullanılan bir zamanların Harbiye Mektebi’nin kapılarını aydınlatan büyük boyutlu fenerlerin, havagazı ile yandığı bilinir. Aynı yıl Elmadağı ile Harbiye arasında uzanan Pangaltı Caddesi

* Üsküdar Belediyesi. Resim ve alt yazılar yazar tarafından hazırlanmıştır.

1- 1940'ta Dolmabahçe Gazhanesi

ve çevresi de gazhaneden aydınlatılmıştır. Aynı yıllarda Beşiktaş Caddesi de havagazı ile aydınlatılan mekânlar arasına katılmıştı.

Yaklaşık on yıl içinde Beyoğlu, Beşiktaş, Harbiye ve çevresinde havagazıyla aydınlatma gerçekleştirilmiştir. Her geçen gün daha farklı mahallelere havagazı sevk edilmek üzere döşenen boru hattının ve yapılan diğer çalışmaların masrafları Dolmabahçe Gazhane İdaresi ve Tophane-i Âmire tarafından karşılanmaktaydı.

İstanbul'da havagazı ile aydınlanma artık günlük hayatın bir parçası hâline gelmişti. Öyle ki mübarek gün ve gecelerde önemli mabetlerin de artık havagazı ile aydınlatıldığına şahit oluyoruz. Sultan Abdülmecid, Dolmabahçe Gazhanesi'nde üretilen havagazı ile Naum Tiyatrosu'nun da aydınlatılması için emir vermişti.

Dolmabahçe Gazhanesi, tesisinden 1874 yılına kadar Hazine-i Hassa malı olarak çalıştı. 1874 yılına gelindiğinde artık Beyoğlu'nda birçok cadde, sokak ve ev havagazı konforundan istifade eder olmuştu. Ancak bu olumlu gelişmelerle beraber, gazhane inşa edildikten bir süre sonra gaz üretimi teknolojisindeki bazı yenilikler

takip edilemediği gibi fabrikanın eskiyen kısımları da gerektiği gibi onarılamıyordu. Bu da önemli derecede havagazı kaybına sebep oluyor ve hâliyle yakıt daha ucuza mal edilecekken pahalıya mal ediliyordu. Yine kazanlar eski usulle yapıldığından bir arıza anında büyük felaketlere sebebiyet verebilirdi. Bütün bunlar göz önüne alındığında Avrupa'da gaz ucuza mal edildiği hâlde İstanbul'da pahalıya gelmekteydi ve ahali de daha ucuz olduğu için sulu gaz denen petrol gazıyla idare etmeye başlamıştı.

Yukarıda saymış olduğumuz nedenlerden dolayı ve gazhanenin şehre hizmet ettiğini ileri sürerek Şehremaneti, saraya müracaat ederek gazhanenin Hazine-i Hassa eliyle değil de, Şehremaneti tarafından yönetilmesinin daha uygun olacağını belirtip kurumun yerel yönetime devredilmesini istedi. Bu talep 8 Temmuz 1874 tarihinde kabul edildi. Şehremaneti'ne devrinden sonra gazhanenin modernizasyonu kapsamında birçok yeni makine ve ekipman alınmış, eskisiyle değiştirilme yoluna gidilmiştir. Hatta gazhanenin ekipmanları ve ihtiyaçlarının giderilme çalışmaları kapsamında, yerli

2- Dolmabahçe Gazhanesi gazometresi

sanayinin geliştirilmesi düşünülerek, gazhaneye lazım olacak gaz borularının Tophane-i Âmire bünyesinde döküm olarak imali düşünülmüş ve gerçekleştirilmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi'ni Şehremaneti, yaklaşık 16 yıl işlettikten sonra 7 Mayıs 1889 tarihinde Tophane-i Âmire idaresine devretmiştir. Bu tarihten sonra hava gazı şebeke hattının bakım-onarımı, gerekli yeniliklerin yapılması ve her türlü müşteri hizmetlerinin sağlanması çalışmalarının Tophane-i Âmire tarafından yürütülmesine dair hükümet kararı, Mart 1890'dan itibaren II. Abdülhamid'in onayı ile yürürlüğe girdi.

Gazhanenin idaresi yaklaşık 20 yıl boyunca Tophane Müşirliği tarafından yürütülmüştür. Bu zaman zarfında gaz fiyatlarının hayli yükselmesi ve gazhanenin iyi yönetilmediği söylentileri neticesinde Şehremaneti, durumu saraya taşımış ve neticede sarayın da onayı ile gazhanenin idaresinin tekrar 12 Kasım 1909 tarihinde Şehremaneti'ne devredilmesi kararı alınmıştır. Ancak müzakereler uzun zaman almış ve neticede gazhane 23 Haziran 1913 tarihinde kesin olarak Şehremaneti'ne devredilmiştir.

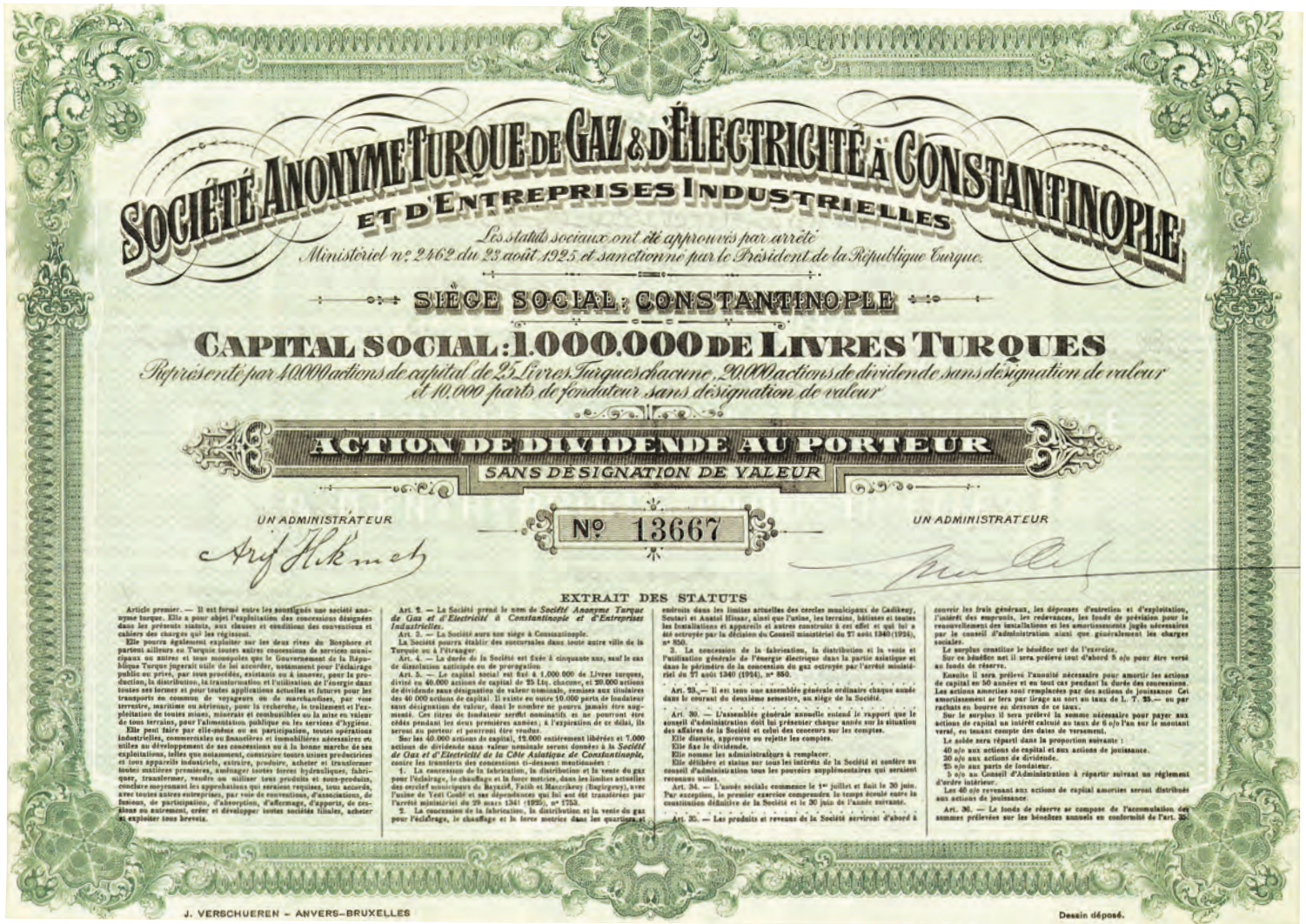
Gazhanenin bu ikinci Şehremaneti dönemi kısa sürdü. Benzeri kurumların yabancı ortaklıklara devri

o tarihlerde sıklıkla rastlanan durumlardı. Belediye de Dolmabahçe Gazhanesi için Maliye ve Dahiliye nezaretleri ve Sadaret makamıyla uzun uzadıya yazıştıktan sonra gazhaneyi özelleştirme kararı aldı. Gazhanenin yönetimi 17 Şubat 1914 günü 50 sene süreyle Parisli banker Octav Bezanson ve Louis Boer'in kurucu ortağı olduğu Beyoğlu-Yeniköy Türk Anonim Gaz Şirketi'ne devredildi.

Şirket, gazhaneyi devraldıktan sonra modernizasyona giderek makine parkurunu ve binaları yenilemiştir. Beyoğlu bölgesindeki ana caddelerin bedelsiz aydınlatılmasına ve sokak lambalarının bakımının bedelsiz yapılmasına başlanmıştır. Elektriğin yaygınlaşması ile bazı sıkıntılar yaşanmışsa da, zamanla havagazının kullanım alanları genişletilmiş; mutfakta, banyoda ve hatta buzdolaplarının çalıştırılmasında kullanılır olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son bulup Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte, sözleşme aynen geçerliliğini korumuştur. 1955 yılında İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi düşüncesiyle Belediye Meclisi'nce alınan karar neticesinde gazhane, Kâğıthane'de Poligon mevkiine peyderpey taşınmaya çalışılmıştır. Stadın vadiye bakan gazhane tarafına, açık tribünler inşa edilirken gazhaneye

3- Dolmabahçe Gazhanesi hisse senedi

ait bazı tesisler ve idare binası yıkıldı. 1955 ile 1962 yılları arasında Dolmabahçe Gazhanesi tamamen sökülerek Poligon'a taşındı. Dolmabahçe Gazhanesi'nde üretim 15 Ağustos 1960 günü son bulmuştur.

1964 yılında imtiyaz müddeti dolan Beyoğlu-Yeniköy Türk Anonim Gaz Şirketi ile imtiyaz yenilenmemiştir. Gazhane idaresi 16 Mart 1964 tarihinde Türk- Fransız ortaklığı adı altında Beyoğlu Muvakkat Gaz İşletmesi olarak faaliyetlerini sürdürdü. Gazhane, yerel yönetimlerde yapılan düzenlemeler doğrultusunda 1 Temmuz 1984 tarihinde İETT'ye bağlandı. Üretimine son verildiği 13 Haziran 1993 tarihine kadar İETT tarafından yönetilmiştir.

Kuzguncuk Gazhanesi

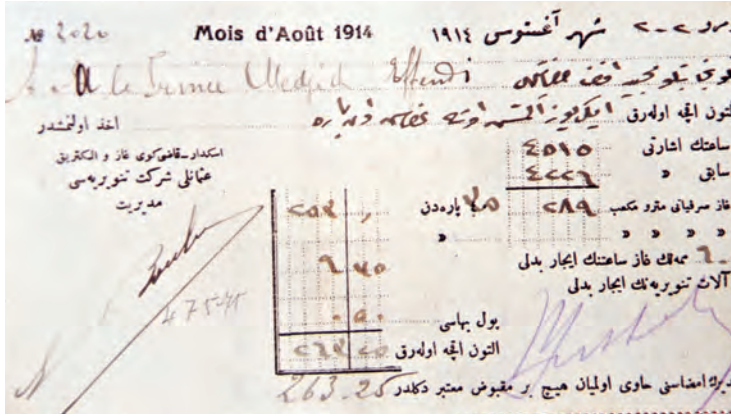
Modern belediyeciliğin önceliklerinden olan cadde, sokak ve tarihî mekânların geceleri aydınlatılması girişimi, Anadolu yakasında ilk defa Üsküdar Kuzguncuk Gazhanesi'nin tesis edilmesi ile gerçekleşmiştir. Anadolu

yakasının ilk sanayi tesislerinden biri olan Kuzguncuk Gazhanesi, 1862'de bir Fransız Gaz Şirketi tarafından Kuzguncuk Baba Nakkaş Sokak'ta inşa edilmeye başlanıp 1865 yılında tamamlandı. Beylerbeyi Sarayı'nın modern ölçülerde aydınlatılabilmesi amacıyla kurulan bu gazhane için Kuzguncuk mevki, Beylerbeyi Sarayı'na çok uzak olmaması ve gazhane kullanılacak olan maden kömürünün küçük gemi ve mavnalarla Boğaz kıyısına getirilecek olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Kuzguncuk Gazhanesi, makine ve ekipmanların bulunduğu ve fabrikanın aslını teşkil eden bir ana bina, idari birimlerin ve yönetim merkezinin bulunduğu yardımcı bina ve gazın depolanması ve ayrıştırılmasını sağlayan orta ölçekli iki adet gazometre tesisinden oluşmaktaydı. Gazhane fabrikası, gaz elde etmeye yarayan maden kömürü işlendikten sonraki kömür tozları ve küllerinin ve katranın depolandığı geniş bir depo alanından oluşan 10 dönümlük bir arazide kurulmuştur.

Kuzguncuk Gazhanesi'nde Beylerbeyi Sarayı'nın

4- Havagazı faturaları

aydınlatılması ve ısıtılmasından arta kalan üretim fazlası havagazı ile sokak aydınlatmasının, gazhaneye yakınlığından dolayı ilk olarak Kuzguncuk semtinde yapılmış olması muhtemeldir. Daha sonra Beylerbeyi semti ve tüneli, İcadiye, Üsküdar Meydanı, Abdullah Ağa, Küplüce, Burhaniye ve Fıstıklı semtlerinin sokakları aydınlatılmıştır. Bu aydınlatma diğer yerlerde olduğu gibi, sokakların muhtelif yerlerine yerleştirilmiş fenerler vasıtası ile yapılmaktaydı.

1892 yılında fiilen hizmete giren Kadıköy Gazhanesi, 6 Ocak 1892 tarihinde kurulan Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirket-i Tenviriyesi adıyla Üsküdar'a havagazı sağlamaya başlamıştır. Kuzguncuk Gazhanesi, bu gelişmenin yanı sıra teknolojisinin de eskimesi ve 1920'li yıllarda Anadolu yakasında elektriğin yaygınlaşması neticesinde işlevini yavaş yavaş kaybetmiş bulunmaktaydı. 76 yıl kesintisiz hizmet veren gazhanenin üretimi 1940 yılında durduruldu. Endüstri tarihimizin ilk sanayi tesislerinden biri olan Kuzguncuk Gazhanesi'nin kullanıma elverişli makine ve metal bölümleri yerinden sökülerek, Kadıköy Gazhanesi'nde kullanılmak üzere oraya taşındı. Bu tarihte 10 dönüm arazide kurulu Kuzguncuk Gazhanesi'nin ana ve yardımcı binalarının zamana direnebilen taş duvarları ile gazometre havuzları, Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından, Beylerbeyi Sarayı'nın müstemilatı olarak değerlendirilerek, birinci sınıf tarihî eser statüsünde kayda alındı.

Gazhanenin 1940 ile 1992 yılları arasındaki akıbeti tam olarak bilinmemekle birlikte, Kuzguncuk halkından edinilen bilgiye göre, gazhane kapatıldıktan bir müddet sonra burada mantar çiftliği kurulmuş ve uzun süre mantar üretilmiştir.

TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde yer alan Beylerbeyi Sarayı, Kuzguncuk Gazhanesi'nin bulunduğu Nakkaştepe/Kuzguncuk'taki 10 dönümlük arazi, 1992 yılında Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi tarafından 49 yıllığına Millî Emlak Genel Müdürlüğü'nden kiralanmıştır. 1992 yılında Mülkiyeliler, üzerindeki 29 gecekondlu ile birlikte araziyi Millî Emlak Genel Müdürlüğü'nden devraldı. Üst tarafında askeriye'nin de bir parseli olan arazideki 29 gecekondlu boşaltılarak teker teker yıkıldı. Sonra gazhanenin rölöveleri çıkartılarak projelendirilmesine geçildi. Toplamı 2.500 m²'ye varan üç blok kapalı alandan oluşan tesisin restorasyon projesini de Mimar Gökhan Avcıoğlu gerçekleştirdi.

Boğaziçi İmar Müdürlüğü, 3 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu ve Üsküdar Belediyesi bünyesinde takip edilen ve dört yıl süren izin

işlemlerinin ardından proje için onay verildi ve inşaat başlandı.

Kuzguncuk Gazhanesi'nin restorasyon projesi gerçekleştirilirken, Avusturya'daki Viyana Gazhanesi'nin yeniden kullanıma kazandırılmasında hâkim anlayıştan etkilenilerek proje geliştirilmiştir.

Türk sanayi tarihinin önemli bir aşamasını oluşturan Nakkaştepe'deki metruk gazhane, bundan böyle "gaz" yerine "kültür" üretecek şekilde planlanmaktadır. Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi'nin kültür merkezi olarak restore edeceği tesisin gazometre kuleleri ise kafeterya ve restoran olarak hizmet verecektir.

Millî Emlak İdaresi'nden içinde Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 1. derecede tarihî eser olarak tescil ettiği gazhanenin kalıntılarının bulunduğu arazi hem Beylerbeyi Sarayı'nın bir parçası hem de Türk endüstri tarihi için önemli bir mekândır.

Yedikule Gazhanesi

Dolmabahçe Gazhanesi'nin cadde, sokak ve mekân aydınlatılmasında faydalı olması neticesinde İstanbul cihetinin de havagazı ile aydınlatılması fikri gelişmiştir. Suriçinin modern bir şekilde aydınlatılması o dönemde ancak havagazı ile mümkün olabilirdi.

Şehremaneti tarafından yapılan ön fizibilite çalışmaları neticesinde "suriçi" olarak anılan, bugün Fatih ilçesinin sınırlarını içerisine alan mekânların modern şehir aydınlatmasından faydalanabilmesi için Yedikule semti gazhaneyi yapmaya en uygun yer olarak belirlenmiştir.

Asırlarca Osmanlı Devleti'nin yönetim ve idare merkezi olan suriçi semtlerinin cadde ve sokaklarının ve burada ikamet eden halkın, gündelik yaşamlarında aydınlatma gereksinimlerini sağlamaları için, sosyal yaşantının akşamları canlandırılabilmesi gayesi de göz önüne alınarak, Yedikule semtine gazhane inşa etme fikri ön raporlar neticesinde gelişti.

Gazhanenin Yedikule'de inşa edilmiş olmasının en önemli sebebi; semtin deniz kenarında olmasıdır muhtemelen. Fabrika inşaatı ve makine ekipmanlarının gemiler ile naklinin buraya ulaşmasının kolaylığı, gazhane açıldıktan sonra ihtiyaç olan kömürün yine gemiler ile naklinin kolaylığı ve bu semtte kalabalık bir nüfusun yaşamıyor olması da önemli gerekçeler olarak karşımıza çıkıyor. Gazhanenin çevreyi kirletme nedenleri göz önüne alındığında bu bölge, suriçi için en ideal bölge olarak görülmektedir.

Yedikule'de Şehremaneti'nce bir gazhane fabrikası

5- Havagazı lambası

yapım çalışmaları 1873 yılında başlamıştır. Çalışmalar ancak 1880'de tamamlanarak tesis hizmete açılmıştır. Şehremaneti'nce Fransızlara yaptırılan Yedikule Gazhanesi, sosyal amaçlı olarak (cadde, sokak ve iç mekân aydınlatması) İstanbul'da kurulan ilk gaz fabrikasıdır. Bu tesisten elde edilen gaz, öncelikle İstanbul halkının aydınlatma ihtiyacında kullanılmıştır.

1873 yılında inşaat çalışmaları başlamış olup uzun süre sürüncemede kalan ve bir türlü tamamlanamayan bu proje Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında tekrar gündeme gelmiştir. Konuyu inceleyen hükûmet, gazhanenin Şehremaneti tarafından yapılabileceğine karar verdi. Zira bütün medeni memleketlerde caddelerin havagazı ile aydınlatılması, belediyelerin başlıca görevleri arasına girmişti. Maalesef İstanbul'da sadece Dolmabahçe ve çevresi ile İstiklal Caddesi, Galata, Kuzguncuk ve civarı dışında kalan yerlerde bu yeniliğe henüz geçilmemişti. Oysaki II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin modern hayat ile tanışmasını istiyordu. Bu yüzden Şehremaneti'ne suriçinde kalan yerlerin de havagazı ile aydınlatılması yönünde emir verdi. Burada üretilen gaz, ara borularla

6- Yedikule Gazhanesi'nin 1881'de açılışı

Langa'ya, aynı ebattaki borularla bir diğer güzergâh olan Bahçekapısı'ndan tramvay yoluyla Beyazıt'a, yine bir üçüncüsü de Aksaray ve Beyazıt üzerinden Şehzadebaşı'na uzanacaktı. Böyle bir gazhanenin kurulması için 350.000-400.000 frank tutarında bir harcama gerekecekti. Ücret, havagazıyla aydınlatılacak caddeler, İstanbul'un en önemli yerleri olduğu için fazla yüksek bulunmadı. Ayrıca üretilen fazla gazla devlet daireleri, özel ikametgâhlar ve şimendifer durakları aydınlatılacağı için onlardan tüketimleri karşısında alınacak ücretle bu masraf kolaylıkla karşılanacaktı.

Dolmabahçe Gazhanesi için ilk teklifte bulunan Fransızlar, buraya da talip oldular. O dönemde İzmit Demiryolu'nda aylık 1.000 franka maaşla çalışan bir Fransız mühendis, daha önce Fransa'nın birçok kasabasında gazhane kurmuştu. Ondan alınan bilgiye göre, buradan üretilen gaz sayesinde suriçine yerleştirilecek 6.000 fenerle şehir aydınlatılacaktı. İlk başta sadece 2.000 fenere yetecek gaz aydınlanma için kullanılacak, kalanı üretim fazlası olarak devlet daireleri, büyük ikametgâhlar, dükkânlar ve şimendifer istasyonlarına satılarak gelir elde edilecekti. Yine ilk planda iki fırınla üretime başlayacak, gazhaneye sonraları üç fırın daha ilave edilecek, havagazı üretimi esnasında elde edilen yan ürünler olan katran ve kok kömüründen de ayrıca gelir elde edilecekti. Yapılan planlama neticesinde daha önceki imtiyazlar ile yapılamayan Yedikule Gazhanesi, 1880 yılında II. Abdülhamid'in kesin emri sonucunda ihale usulüyle inşa ettirildi. İlk etapta 400 feneri besleyecek, akabinde de genişletilerek Eyüp, Bakırköy ve Yeşilköy'e havagazı temin edecek olan Yedikule Gazhanesi, 1880 yılında hizmete girdi ve Şehremaneti tarafından işletmeye açıldı.

Şehremaneti, 1887 yılına kadar işlettiği Yedikule

Gazhanesi'nin işletme imtiyazını 25 Ağustos 1887'de 40 yıllığına Sirkeci İskelesi tüccarlarından Hasan Tahsin Efendi'ye vermiştir. Hasan Tahsin Efendi ile yapılan sözleşmede, yukarıda bahsi geçen semtlere gaz dağıtımı, ayrıca 200 feneri de ücretsiz olarak yakması şart koşuldu. Buna karşılık, belediye de ücret karşılığı 500 fenerin yakılabileceğini taahhüt etmiştir. Şehremaneti ile Hasan Tahsin Efendi arasında 20 maddelik bir mukavele ve 19 maddelik şartname ihdas edilmiştir. Bu akit ile Eyüp dâhil olmak üzere, İstanbul'un dâhil ve haricinde bulunan bütün yerlerine; Makriköy (Bakırköy) ve Ayestefanos'a (Yeşilköy) gaz verilmesi, şarta bağlanmıştır. Hasan Tahsin Efendi, 19 Haziran 1888 günü imtiyaz hakkını, kendisinin de içinde bulunduğu İstanbul Şirket-i Tenviriyeye-i Osmaniye şirketine devretmiştir.

1926 yılında Kadıköy Gazhanesi'ni işleten Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirketi'nin Yedikule Gazhanesi'ni satın almasıyla işletme imtiyazı son buldu. Gazhane, 1945'te İETT'ye bağlanarak varlığını sürdürdü. Diğer gazhanelerle birlikte, 1993 yılında işletmesine son verildi.

Bu çok ortaklı gaz şirketinde birçok değişik Avrupa devletlerinden çalışan da mevcuttu. Bunlardan biri de Eugène Autrique adlı bir Belçikalıdır. Bugün günümüzde Belçikalı ünlü mimar Victor Horta'nın *Maison Autrique* isimli bir eseri, Brüksel'in "Türk Mahallesi" olarak adlandırılan Schaerbeek'te bulunmaktadır. Bu evin ilk sahibi Eugène Autrique olup 1910-1912 yılları arasında, birçok yabancı yatırımcının faaliyet gösterdiği İstanbul Gaz Şirketi'nde (Société du Gaz de Constantinople) sekreterlik yaptığını da Belçika arşivlerinden öğrenmekteyiz. Yedikule Gazhanesi tamamen İstanbul halkının aydınlatma gereksinimini yerine getirmek amacıyla tesis edilmiştir.

7- Yedikule Gazhanesi'nin gazometresi

Kadıköy (Hasanpaşa) Gazhanesi

Anadolu yakasında, Kuzguncuk Gazhanesi'nin yetersiz kalmasıyla birlikte yeni bir gazhane tesis etme çalışmaları başlatılmış, Kadıköy Hasanpaşa semtinde yeni bir gazhane tesis edilmesi fikri geliştirilmiştir. Kadıköy'de 1891 yılında inşa edilen yeni gazhanenin kurulma çalışmaları, en azından fikrî anlamda inşa tarihinden çok önce gündeme gelmişti.

Anadolu yakasında sosyal amaçlı olarak yapılan ilk gazhane 1891 yılında inşası tamamlanan Kadıköy Hasanpaşa Gazhanesi olmuştur. Bu gazhaneden elde edilen gaz ile Anadolu yakasının aydınlatma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kadıköy'de gazhane inşası ve Anadolu yakasında gaz imtiyazıyla ilgili ilk tekliflerin, 1891 imtiyazının verilmesinden iki yıl önce verildiğini görüyoruz.

28 Temmuz 1891 tarihli mukavelename ile Anadolu yakasının hava gazı ile tenviri (aydınlatılması) Parisli demir fabrikatörü Mösyö Şarl Jorji adına, mühendis

8- Yedikule Gazhanesi

Anatoli Barcil'i ve Osmanlı Devleti adına Şehremini Rıdvan Paşa arasında imzalanarak hayata geçirilmiştir. Bu anlaşma ile Kadıköy ve Üsküdar ile Anadolu sahilinden Sekizinci Daire-i Belediye (Beykoz) hududuna kadar olan bölgenin maden kömüründen elde edilen gaz ile aydınlatma ve ısıtma konusunda istifade etmesi sağlanacaktı. İmtiyaz müddeti 50 yıl olarak belirtilmişti.

1892 yılında fiilen hizmete giren Kadıköy Gazhanesi, 6 Ocak 1892 tarihinde kurulan Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirket-i Tenviriyesi adıyla faaliyetini sürdürdü. Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirketi I. Dünya Savaşı'na kadar devamlı çalışmış ise de, savaşın devamı ve bitiminde kısa müddetlerle faaliyetini tatil etmekle beraber, gaz üretiminde esas madde olan taş kömürü yerine zaman zaman zeytin çekirdeğinden de gaz üretilmiş ve tesisin üretime ara vermesi önlenmeye çalışılmıştır.

Gazhanede üretilen yakıt, sokak ve iç mekân aydınlatılmasında kullanılıyordu. Cadde ve sokakların aydınlatılması için yerleştirilen gaz fenerleri, 60 m aralıklarla döşeniyordu. Şehremaneti, 2.170 sokak feneri

9- Gaz depoları

için Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirketi'ne 733.333 kuruş aydınlatma ücreti ödemekteydi. 1900 ile 1914 yılları arasında Üsküdar'ın cadde, sokak, saray, konak, yalı ve camilerinin aydınlatma işlemleri gerçekleştirilmiştir. İlk defa 1914'te İstanbul'da elektrik üretilmişse de sokakların elektrikle aydınlatılması 1920'lerde başlamıştır. Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirketi, cadde ve sokakların aydınlatılması için 2.989 adet havagazı feneri yerleştirmişti. Bunların 70 adedi parasız, diğerleri ücretli olarak yakılmaktaydı. Fitillerin değişimi ve bakımı dâhil fenerlerin yakılmasının Şehremaneti'ne ayda 85.000 ila 90.000 kuruş dolayında maliyeti vardı. 1910-1914 tarihlerinde İstanbul genelinde 8.742 adet gaz feneri, geceleri aydınlatılmaktaydı. Aynı dönemde belediye daireleri dâhilinde 2.316 gazyağı lambası ve 277 lüks yakılmakta idi. Bütün bu gaz fenerleri, Şehremaneti'nin belirlediği yerlere konuluyordu.

Fenerler belediyenin belirlediği vakitten 20 dakika evvel yakılıyor, 20 dakika sonra da söndürülüyordu. Fenerleri yakma ve söndürme işlemini yapan görevliye "fenerci" denirdi. Fenerciler yakalarında gazhane numarası bulunan yazlık ve kışlık uniformalar ile dolaşırlardı. Fenerci elindeki uzun bir çubukla fenerin kapağını açar, sonra da gaz musluğunu çevirirdi. Yine aşağıdan uzanarak ucu çakmaktaşı sobasıyla gazı yakar,

sonra cam kapağı kapatırdı. Fenerci gerektiği zaman fenerlerin camlarını siler ve gerektiğinde yanıcı kısımdaki havagazı gömleğini değiştirirdi.

Osmanlı Devleti'nin son bulup Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte 1924 senesinde hükûmetle yapılan ek mukavele çerçevesinde anlaşma 50 sene daha uzatılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına Şehremini Emin Bey ve Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirketi adına şirket idare meclis azasından Arif Hikmet Bey arasında Ekim 1924 yılında bir anlaşma imzalandı. Eski anlaşma tadil edilerek yeni bir mukavele hazırlanmıştı. Yeni hazırlanan mukaveleye göre, imtiyaz hudutları Kadıköy, Üsküdar ve Anadoluhisarı belediye sınırları içerisinde bulunan her yeri kapsamaktadır. Kadıköy tarafından Bostancıbaşı İskelesi, Bostancıbaşı Deresi'ni takip ederek İçerenköy, Merdivenköy, Libadiye, Muhacirköy, Çakalköy ve Göksu Deresi'nden geçerek Akbaba arkasından ve Kabakoz köyleri önünden Şehitlik'ten inerek Anadolu Kavağı'na giden hudut dâhilindeki yerlere imtiyaz verilmişti.

1926 yılında Yedikule Gazhanesi'ni işleten firma, Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirketi'ni satın alarak "İstanbul Havagazı ve Elektrik Teşebbüsü Sanayi Türk Anonim Şirketi" adıyla faaliyetine devam etti. Zaten 1920'lerden

10- İstiklal Caddesi Gaz Şirketi (İBB, Kültür A.Ş)

sonra elektriğin faaliyete geçmesiyle havagazı önemini yitirmeye başladı. 1938-1944 yılları arasında Kadıköy Gazhanesi, müstakil olarak varlığını devam ettirdi. 1945 yılında da İETT'ye devredildi ve 1993 yılında kapatılıncaya kadar geçen dönemde İETT çatısı altında hizmet verdi.

KAYNAKLAR

- Akın, Nur, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul 1998.
- Batur, Afife, "Beylerbeyi Sarayı", *DBİst.A*, II, 206-210.
- Çetintaş, M. Burak, *Dolmabahçe'den Nişantaşı'na*, İstanbul 2005.
- Kaplan, Pervin, "Gazhane Kültür Üretecek", <http://www.radikal.com.tr/1999/05/30/turkiye/02gaz.html>.
- Karakuş, Rahmi, "Doğalgaz ve Medeni Hayat", *Dünya Başkenti İstanbul'da Doğalgaz*, İstanbul 2006.
- Kayseriilioğlu, Sertaç, Mehmet Mazak, Kadir Kon, *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, III c., İstanbul 1999.
- Kurşun, Zekeriya, Ahmet Kavash, "Bir Aydınlatma Aracı Olarak Havagazı", *Dünya Başkenti İstanbul'da Doğalgaz*, İstanbul 2006.
- Mazak, Mehmet, "İstanbul'da İlk Modern Aydınlatılan Mekan: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi", *I. Uluslararası Dolmabahçe Sarayı Sempozyumu, 03-05 Kasım 2006*, İstanbul 2006.
- Mazak, Mehmet, "Anadolu Yakasının İlk Sanai Tesislerinden Biri Kurguncuk Gazhanesi ve Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu IV: 03-05 Kasım 2006: Bildiriler*, II c., ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2007.
- Tanış, Tolga, "Beylerbeyi Gazhanesi", <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/istanbul/turk/99/08/06/isthab/29ist.htm>.